

O POJAVI NOVIH TIPOVA KONJSKE OPREME IZ ZAVRŠNOG STARIJEG ŽELJEZNOG DOBA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ

UDK 903.5'15 (497.5 Vinkovci) "653"

Primljeno/Received: 1999. 9. 30

Prihvaćeno/Accepted: 1999. 10. 15

Nives Majnarić-Pandžić

HR-10000 Zagreb,

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta,

I. Lučića 3

Objavljaju se nalazi konjske opreme (falera) iz dva konjska groba s nalazišta NaMa u Vinkovcima. Obje su garniture falera u južnoj Panoniji unikatni nalazi, oblikom i ukrasom, a pripadaju kasnom 5. i prvoj polovici 4. st. pr. Krista. Oprema iz groba 1 pripada ranolatenskoj sferi, a ona iz groba 2 tračko-skitskoj. Upozorava se na vjerojatnost da je područje Vinkovaca na kraju starijeg željeznog doba bilo uključeno u uzgoj i trgovinu konjima na veće udaljenosti.

Ključne riječi: Vinkovci NaMa, konjski grobovi, ranolatenske falere, tračko-skitske falere, završni period starijeg željeznog doba, uzgoj i trgovina konjima.

U središtu Vinkovaca, u blizini desne obale Bosuta, poduzeta su u jesen 1976. zaštitna arheološka iskopavanja radi izgradnje robne kuće NaMa. Istraživana je velika površina od 2.500 m², strogo ograničena na opseg buduće zgrade. Tempo radova diktirao je graditelj, ujedno investitor izvedbe arheoloških istraživanja, što je, zna se, za arheološko istraživanje obično vrlo nepovoljno. Vrijeme je te jeseni bilo vrlo loše, pa su arheološki radovi kasnili, a često bili i nasilno ubrzavani.

Nakon gornjih slojeva koji su pripadali arhitekturi grada 18. i 19. stoljeća, naišlo se na vrlo oštećene arhitektonske ostatke antičkih Cibala, a tek negdje oko dubine od 2 m na prapovijesne slojeve. Kako se nije odjednom iskopavala čitava površina lokacije, najprije su izašli na vidjelo vrlo dobro sačuvani ostaci starčevačkog naselja s velikim zemunicama i grobovima sa zgrčenim kosturima. Radove je organizirao i vodio Gradski muzej u Vinkovcima, a u njima su sudjelovali i studenti arheologije s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.¹

Pred Božić, 17. prosinca, za kišnog vremena, odnosno na vrlo blatnom terenu, pojavio se na dubini od 2,10 m konjski skelet. Kako se ubrzo ustanovilo, radilo se o konjskom grobu. Međutim izgleda da nije bila odmah sagledana sva važnost tog nalaza. Konj je doduše bio dobro očišćen i ucrtan u generalni plan, a iz područja njegove glave skupljeni su brojni, ali vrlo fragmentirani brončani okovi - falere. Situacija pronalazjenja falera u području glave nije nažalost bila ucrtana, ni fotografirana, samo je konjski skelet bio fotografiran. Ubrzo, 22. prosinca, nađen je u blizini i na istoj dubini od 2,10 m i drugi konjski skelet - grob. Oba su konja bila položena na desni bok s podvijenim nogama. Dok je prednji dio skeleta prvog konja (konjski grob 1) bio bolje sačuvan, s glavom i falerama nad njom, drugi skelet (konjski grob 2) bio je bez glave, a nedostajao mu je i dio kralježnice, rebara i kosti prednjih nogu. "Iznad konja" (citirano prema zapisniku s iskopavanja)

¹ Dugujem posebnu zahvalnost dr. Ivani Iskra-Janošić, koja je u to vrijeme bila ravnateljica vinkovačkog muzeja i vodila iskopavanja na lokalitetu NaMa, što mi je prepustila na obradu i objavu sve nalaze, podatke o njima, plan groblja i fotografije grobova. Zahvalnost dugujem i kolegi Marku Dizdaru, kustosu Gradskog muzeja u Vinkovcima koji je, nakon deponiranja muzejske građe i njene seobe u vrijeme Domovinskog rata, identificirao sve nalaze s NaMe, te okupio i pregledao sve zapisnike i prekontrolirao sve grobne cjeline.

nađene su četiri brončane aplikacije zoomorfne stilizacije. Nakon nekog vremena otkriven je i treći grob, ali bez ikakvih priloga uz skelet.

Zbog vremenskih prilika iskopavanje je za Božić 1976. bilo prekinuto i nastavljeno tek u ožujku 1977. Tada je sjeveroistočno od konjskih ukopa otkriveno manje ljudsko groblje sa skeletima ispruženima na leđima. Otkriveno je ukupno 7 grobova o kojima se govori na drugom mjestu.² Skromni grobni prilozi datiraju te grobove u drugu polovicu 5. i prvu polovicu 4. st. pr. Krista. Groblje na vinkovačkoj NaMi srodno je istovremenom groblju u Szentlőrincu u mađarskoj Baranji nedaleko od Pečuha (Jerem 1968). I na tom lokalitetu, kao i na drugima u Panoniji ili u jugoistočnim Alpama, konjski grobovi s opremom u stariježeljnodobnim grobljima, ravnima ili pod humcima, nisu nikakva rijetkost, ali u vinkovačkim grobovima javlja se bogata i dosada u ovim krajevima posve nepoznata konjska oprema.

Konjski grob 1 sadrži brojne brončane falere u tri veličine (sl. 1-3). Izrađene su od brončanog lima, a ukrašene plastičnim koncentričnim krugovima koji se zgušnjavaju oko središta kroz koje je provučena jača i profilirana željezna zakovica. Ukrasi su izvedeni tiještenjem i urezivanjem. Iako su falere nađene u vrlo fragmentiranom stanju, uspjela je rekonstrukcija dviju različito ukrašenih garnitura: ukupno su rekonstruirane 4 velike falere s ukrasom koncentriranim u središnjem dijelu oko željezne profilirane zakovice. Jedan se ukras sastoji od u trokutaste skupine grupiranih plastičnih kružića, nešto nalik na motive Braubach na ranolatenskoj keramici, a drugi od jednostavnog i neprekinutog niza takvih kružića.³ Velikim je falerama promjer 13 cm. Rekonstruirana je i jedna falera srednje veličine (promjer 11,5 cm) i tri manjih dimenzija (promjer od 5,4 do 6,2 cm): dvije od njih ukrašene su jednostavnim nizom kružića, a treća trokutasto grupiranima. No, veća količina skupljenih sićušnih ulomaka brončanog lima, kao i središnji, jače profilirani dijelovi falera, sa sačuvanom zakovicom ili bez nje, kazuju da je falera primarno bilo znatno više (sl. 1, 3-6). Sačuvano je ukupno 9 ostataka takvih falera. Uz njih su nađeni i manji, brončani i limeni, trakasto savijeni okovi (sl. 1, 7-8). Broj od 17 ili više falera stavlja nas pred bogatu opremu jednog (?) konja, ali nažalost bez mogućnosti sagledavanja njezinog primarnog rasporeda. Kako se u dnevniku iskopavanja spominje samo to da su falere i njihovi ulomci bili nađeni u području glave, postoji mogućnost da su tamo bili položeni raspoređeni po uzdama, a uzde odvojeno od konja stavljene iznad njegove glave. Zasad ipak nemamo nikakvog rješenja za ovaj slučaj.

Po izgledu i stilu, kao i dimenzijama, vinkovačke falere imaju sličnost sa češkomoravskim primjercima

iz ranolatenskih kneževskih grobova kakve je svojevremeno opisao i definirao W. Dehn (Dehn 1966). Radi se o nalazima falera u bogatim grobovima s kolima i konjskom opremom, ali bez priloženih konja. Tamo se često falere mogu rasporediti u garniture za dva konja koja su vukla u grob priložena kola, i to bi bila bitna razlika od vinkovačkog slučaja s ukopom jednog konja u zasebni grob. Zahvaljujući dobroj objavi grobnih nalaza u Češkoj i Moravskoj (Dehn 1966; Soudská 1976), oni su nam najbolje poznati i nameću se stoga kao analogije. Dehn je sve tipove ranolatenskih češko-moravskih falera tipološki razvrstao u tri grupe, i vinkovačke bi pripadale njegovoj prvoj grupi: plosnatih ploča sa središnjim izbočenjem i profiliranom zakovicom.

Ipak, ne možemo bez ograde upraviti pogled u to, južnim panonskim krajevima udaljeno sjeverno područje, premda upravo od tamo, a preko Mađarske, obično očekujemo doseobu Kelta u južnu Panoniju. Dehn tako sâm u svom radu u praškom Sborniku upozorava da se porijeklo običaja takvog sprežanja konja s kolima, kao i neki od oblika konjske opreme, mogu poput mnogih drugih pojava u ranolatenskoj kulturi povezati s Italijom.

Konjski grob 2 (sl. 4) sadrži lijevane brončane aplikacije s ušicama na stražnjoj strani za provlačenje uzda. Izrađene su kao jedinstvena garnitura skitsko-tračkog zoomorfnog stila kakav nam je s kraja 5. i u prvoj polovici 4. st. pr. Kr. poznat iz tračkih "kneževskih" grobova i iz tzv. blaga Craiova (Berciu 1969; I Daci 1997, 209-265). Radi se o jedinstvenoj stilizaciji grifona na tri aplikacije i možda jelena na četvrti. Ta je stilizacija proistekla iz perzijsko-skitskog zoomorfnog stila, ali je bila posve uključena i u tračko-getska umjetnost (Zazoff 1991; I tesori 1991; Mancević 1976; Kitov 1976). Stilske analogije nalazimo na opremi konja zakopanih zasebno uz dačku kneževsku komoru u Agighiolu (Berciu 1969, 230, sl. 10; I tesori 1991), među ukrasnim okovima od srebra iz Craiove (I Daci 1997, 209-265) te u nizu tračkih bogato opremljenih grobova u humcima u Bugarskoj (Venedikov&Gerasimov 1973, 261-275). Stilski srodni komadi pronađeni su među konjskom opremom i u grobnim humcima (kurganima) u potkavkaskom području i u Ukrajini, također iz 5. do 4. st. pr. Kr. (I tesori 1991; Or des Scythes; Kapošina 1956, sl. 24).

Dosada su otkriveni vrlo rijetki nalazi u srpskom Podunavlju koji bi govorili o sporadičnom prisustvu takvih elemenata i u ovim zapadnijim krajevima: u prvom redu to su okovi konjske opreme iz Ritopeka (Todorović 1966, T. 4, 10-11), zatim okov - pojasna kopča iz Baraća u Đerdapu (Jovanović 1976), vrlo slična, gotovo identična okovu iz bugarskog tumula u

² Rad je predan u tisak u časopis *Germania* u Frankfurt.

³ Čišćenje, restauraciju i rekonstrukciju svih falera vrlo je uspješno izveo Nikola Ehrlich, diplomirani arheolog.

Torosu (Venedikov&Gerasimov 1973, 272, sl. 363). O postojanju određenih veza s donjim Dunavom i Ukrajinom govori i još neobjavljeni nalaz brončanog češlja s tragovima figuralnog prikaza, nađen u Svetozarevu.⁴ Svi navedeni nalazi slučajno su nađeni, bez arheološkog konteksta, ili bez dokumentacije s iskopavanja.

Nalazi iz Vinkovaca koje ovdje objavljujemo nađeni su dosta zapadnije od upravo navedenih, a otkriveni su kao cjelokupne garniture konjske opreme, uz konjske skelete i u funkciji grobnih priloga. Svakako začuđuje da ni u jednom od oba groba nisu pronađene željezne žvale, taj inače najuobičajeniji prilog konju. Zbog više nalaza željeznih žvala iz Szentlörinca (Jerem 1968, 170, sl. 10; 172-173, sl. 11-13) te iz Atenice (Đuknić&Jovanović 1965), ili iz Donje Doline (Marić 1964, T. VI, 25-28) moglo ih se očekivati i u Vinkovcima. Mala je mogućnost da su željezne žvale bile posve previđene pri iskopavanju, a ni osteološka analiza glave iz groba 1 nije otkrila tragove željeza.⁵ Zanimljivo je spomenuti da ni u dva konjska ukopa u Magdalenskoj gori u Dolenjskoj nisu bile pridodane žvale (Frey 1981, 229).

Okovi iz konjskog groba 2 konceptijski su i stilski zrelo i skladno oblikovani. Svaki je lijevan zasebno, što se opaža na malim međusobnim razlikama. Tri okova prikazuju spiralno povijeni lik fantastične životinje s naglašenom grivom, narebrenim tijelom, istaknutim okom i njuškom. Četvrti okov svojom stilizacijom rogova (?) najviše podsjeća na skitske likove, a donekle i na Ritopek (Todorović 1966, T. 4, 10-11). Vinkovačka stilizacija ovog okova mogla bi se možda protumačiti i kao prikaz niza glava ptica grabljivica s izraženim ptičjim kljunovima na donjoj strani. U dnevniku iskopavanja navode se u grobu 2 samo četiri brončana okova uz konja. Međutim, pri ponovnom otvaranju nalaza nakon rata, u istoj je kutiji bio priložen i okov stilski posve različit od ostala četiri (T. 4, 5). Makroskopski pregled njegove površine i patine, te ušica na poledini, pokazuju identičan izgled. Ušica je jednako oblikovana i izvedena poput onih na ostala četiri zoomorfna okova. Tako ostaje otvorenom mogućnost da je i taj okov pripadao garnituri. Možda kao čeonu ukras?

Poligonalni tuljčići s proširenim rubom (sl. 4, 3-4) mogli su predstavljati okove s krajeva uzda koje jahač drži u ruci, ali možda i nosače za konjsku ukrasnu perjanicu. Sâmo sahranjivanje konja opremljenih uzdama s okovima u zasebne grobove nedaleko od ljudskih grobova, ili među njima, nije neuobičajeno u panonskom Podunavlju, kako svjedoče davni nalazi iz Szentés Vekerzuga (Párducz 1952, 1954, 1955), ili noviji u

Szentlörincu (Jerem 1968). Novost u Vinkovcima su tipovi i njihovo stilsko oblikovanje te pomanjkanje priloženih žvala. U Vinkovcima još je čudnovatija kombinacija dviju različitih konjskih oprema u dva prostorno, a po svemu sudeći i vremenski bliska konjska ukopa. Tu su se u Vinkovcima susrela dva različita oblikovna "svijeta" - istočni, tračko-skitski, i europski ranolatenski.

Osteološka analiza konjskih skeleta dala je sažeto sljedeće podatke. U grobu 1 nađeni su prednji dijelovi konja. Očuvana je lubanja, izdužena i masivna, čeonni indeks iznosi 260. Visina konja na grebenu jest 130 cm. Osifikacija i pomanjkanje kanina govore da se radi o kobili staroj 5 do 6 godina. U usporedbi s konjem iz groba 2, kobila iz groba 1 mnogo je gracilnija i niža, i pripada drugoj rasi, bliskoj onoj koju je S. Bökönyi odredio kao srednjoeuropsku, za razliku od istočnog tipa koji je znatno viši i robustniji (Bökönyi 1964, 1968, 1993). Ipak je kobila iz groba 1 viša i jača od tipičnih srednjoeuropskih željeznodobnih konja. Rasno je kobila iz groba 1 blizak konj iz groba 3 na NaMi.

U grobu 2 nađen je veći broj kostiju svih dijelova tijela. Od lubanje sačuvana je jedino *os occipitale*. Nađena su i dva vratna kralješka među ostalima. Osteološko ispitivanje pokazalo je da se radilo o ukopu čitave životinje, a nedostatak najvećeg dijela lubanje ostaje zagonetan i možda je nestao u sekundarnim oštećenjima. Visina konja na grebenu iznosi oko 156 cm, što je znatno više od druga dva konja u Vinkovcima, a više i od drugih uobičajenih "istočnih" tipova po Bökönyiu. Visina životinje i građa pelvisa pokazuju da se radi o mužjaku, prema osifikaciji kostiju starom tri do četiri godine.

Konj iz groba 3 ukopan je bez ikakve opreme, visina mu je 128 cm, što prema Bökönyiu leži na granici između "zapadnih" i "istočnih" tipova. Radi se o kobili staroj oko tri i pol godine.

Možemo zaključiti da se tipološki i stilski vrlo različita konjska oprema iz vinkovačkih grobova dobro slaže s rasnim odlikama konja uz koje je bila priložena. Važan je podatak koji je Bökönyi dobio analizom konjskih skeleta iz groblja u Szentlörincu; tamo se pokazalo da su "zapadni" i "istočni" rasni tipovi konja bili ukopani jedni uz druge, u jednom slučaju čak u istom grobu (Jerem 1968, 189-193, 169-176). No u Szentlörincu su konjski pokopi bili popraćeni priloženim žvalama i okovima tipa Vekerzug. Postaje svakako očito da su u južnoj Panoniji obje konjske rasne grupe bile zajedno prisutne. Tu treba dodati i važnu Bökönyievu konstataciju koju je postigao analizom konjskih skeleta iz stariježeljeznodobnog

⁴ Kolega Milorad Stojić iz Gradskog muzeja u Svetozarevu obavijestio me krajem osamdesetih godina o tom nalazu i poslao mi njegovu skicu.

⁵ Osteološku analizu sva tri konjska skeleta obavio je dr. Mario Jurišić. Njegov opširniji tekst bit će također objavljen u časopisu Germania.

naselja na Kalakači nad Dunavom kod Beške (Bökönyi 1981, 110). Tamo je naime otkrio miješani rasni tip koji stoji između istočnog i zapadnog tipa, najvjerojatnije domaćeg panonskog uzgoja.

Odavno je znano da je Panonija bila područje uzgoja konja i da su snažni panonski konji bili bliski istočnom tipu; istočni su konji vjerojatno preko Panonije stizali do Veneta, gdje su služili unapređivanju rasnih odlika venetskih konja. Iz Veneta su takvi konji bili izvoženi u Grčku, gdje su bili i traženi i cijenjeni. Ne treba zaboraviti da je u 4. st. pr. Kr. u Grčkoj došlo do reorganizacije ratovanja i jačanja uloge ratnika na konju (Frey 1983, 121-123). Izgleda dakle da je, uz odavno poznato područje Vekerzug grupe u istočnoj Mađarskoj te Baranje i Vojvodine, u uzgoj i trgovinu konjima bio uključen i vinkovački kraj, povezan Dunavom prema istoku, a savskom i dravskom dolinom prema zapadu. Važno je imati na umu značajno gornjoitalsko nalazište Le Brustolade u Altinu, gdje su otkriveni, dobro dokumentirani i osteološki proučeni, brojni konjski grobovi, a u njihovoj blizini ljudski grobovi s ranolatenskim nalazima (Riedel 1984). Osteološka analiza konja iz Brustolada, ali i drugih gornjoitalskih konjskih ukopa, govori o rasnim značajkama venetskih konja u gore navedenom smislu.

Stanovnici južne Panonije bili su prema nalazima iz njihovih grobova 5. i 4. st. pr. Kr. međusobno kulturno vrlo srodni, povezani Dunavom prema istoku, s Balkanom preko Save i Morave, a preko jugoistočnoalpskog područja u dodiru s gornjom Italijom. Njihova je kultura odavno definirana, iako samo u osnovnim okvirima, jer nedostaju sustavna istraživanja (Brunšmid 1902; Vinski&Vinski 1962; Garašanin 1973, 511-519; Vasić 1987; Guštin&Teržan 1977). M. Garašanin je u okviru svoje "sremske grupe zapadnobalkanskog kompleksa" razlučio dvije faze u okviru druge polovice 5. i prve polovice 4. st. pr. Kr., a ta bi se podjela mogla prenijeti i na velik dio južne Panonije. U tom smislu bi govorila i baranjska groblja u Beremendu (Jerem 1973) i u Szentlőrincu (Jerem 1968). Ovo posljednje vremenski se nastavlja i s mlađim grobovima, obilježenima ranolatenskim zoomorfnim žičanim fibulama, što podcrtava kontinuirani razvoj iz kasnohalštatske u ranolatensku kulturu u ovom području (Jerem 1968, fig. 25, 29).

I u samim Vinkovcima možemo u osnovnim konturama sagledati dvije razvojne faze: stariju, predstavljenu ženskim grobom sa Silosa na Ervenici, s astragalnim pojasom i fibulom tipa V po B. Teržan (Majnarić Pandžić 1973; Teržan 1976), te mlađu, zastupanu grobovima s vinkovačke NaMe uz koje su položeni i naši konjski ukopi. Novija zaštitna istraživanja manjeg opsega otkrila su na utvrđenom kasnolatenskom naselju na Dirovom brijegu, na ušću Nevkoša u Bosut, i kasnohalštatski stambeni stratum.⁶ S obzirom na lokaciju oba nalazišta, nije isključeno da su grobovi 5. i 4. st. s NaMe povezani s izgleda istodobnim naseljem na Dirovom brijegu (Dimitrijević 1979, 144-148).

Ipak, obje ovdje predočene konjske garniture s NaMe posve su osamljene i zasada neusporedive s drugim nalazima iz Panonije. Otvaraju sasvim nova pitanja o povijesnim zbivanjima na kraju starijeg željeznog doba i početku latenizacije u južnoj Panoniji. Kako suvremena naselja, a pogotovo osteološki materijal iz njih, nisu dosada ni poznati ni istraživani, ovi novi nalazi s NaMe postavljaju pred nas važno pitanje o gospodarskom životu tamošnjih stanovnika. Oni su, sudeći po ovim novim nalazima, živo sudjelovali u uzgoju i trgovini konja s istoka prema zapadu. S obzirom na brojne italske elemente u južnopanonskoj stariježeljeznodobnoj kulturi (Guštin&Teržan 1977; Jerem 1981; Sprincz 1993), skloni smo ranolatenske falere povezati s gornjom Italijom, kao svjedočanstvo živih kontakata u okvirima trgovine konjima.⁷ Možda tu ima značenja da znatno mlađe, znamenite srebrne falere iz Manerbia kod Brescie, iako znatno luksuznije i dekorativnije, pokazuju sličnu tipološku koncepciju izrade falera (Kruta 1975; The Celts 1991, 466, 468).

Postavimo li pitanje o etničkoj pripadnosti stanovnika vinkovačkog područja u 5. i 4. st. pr. Kr., moramo imati na umu da su sudeći po materijalnoj i duhovnoj kulturi morali biti vrlo srodni stanovništvu pokopanom u grobljima u Beremendu i Szentlőrincu u mađarskoj Baranji (Jerem 1968, 1973). E. Jerem ga je odredila okvirno kao Panone za koje mislimo da predstavljaju ostatke autohtonog žiteljstva preživjelog iz kasnog brončanog doba, obogaćenog ilirskim primjesama s Balkana (Vinski&Vinski 1962; Garašanin 1973) te istočnim elementima s donjeg Dunava. Ti su istočni elementi dosada bili najjasnije ocrtani na basarapskom

⁶ Podatke dugujem kolegi Marku Dizdaru.

⁷ Zanimljivo je spomenuti da je J. Harmatta, mađarski filolog, na lukovima fibula, na skeptru i keramici iz grobova u Szentlőrincu čitao urezane venetske natpise, ukupno u 13 grobova. Za našu temu koja sugerira povezanost južne Panonije s Venetom u starije željezno doba, to bi bilo od izuzetne važnosti! Nismo nažalost bili u mogućnosti pročitati Harmattina izlaganja u *Studia Antiqua*, ali smo u članku E. Sprincz naišli na sve navode prema Harmattinim tekstovima. Ipak, treba naglasiti da na crtežima i fotografijama originalno objavljenih nalaza iz Szentlőrince (Jerem 1968) ništa od takvih znakova nije vidljivo! E. Sprincz vrlo ozbiljno, bez rezerve, uzima Harmattinu interpretaciju o kojoj se ovdje ne možemo izjasniti, ali je spominjemo. E. Sprincz smatra i neke druge oblike u Szentlőrincu povezanim s Venetom (Sprincz 1993).

stilu keramičkih posuda s Gradine na Bosutu i s Kalakače (Popović 1981; Medović 1978, 1981), ali i iz istočne Slavonije s Lijeve Bare u Vukovaru i iz Dalja (Šimić 1984, 107-115; Majnarić Pandžić 1994, 73).

Iz tog stanovništva vinkovačkog kraja, kojemu za 5. i 4. st. pr. Kr. ne znamo ime, razvio se uz jaki utjecaj latenske kulture iz sfere Skordiska, ali možda

djelomično i s panonskog sjevera, etnikon kojega antički pisci bilježe kao Breuke (Mócsy 1959, 1962).

Tako smo otkrili jedan prapovijesni trag koji je trajao tijekom stoljeća i utkao se u antičku kulturu provincije Panonije, znanstvenu domenu našeg jubilara, profesora Marina Zaninovića, kojemu posvećujem ovaj članak.

POPIS KRATICA

AAH	- Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest	GZM	- Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
AP	- Arheološki pregled, Beograd	HBzA	- Hamburger Beiträge zur Archäologie, Hamburg
AR	- Arheologicke rozhledy, Praha	Materijali SADJ	- Materijali Saveza arheoloških društava Jugoslavije
ArhRRJAZU	- Arheološki radovi i rasprave JAZU, Zagreb	PZ	- Prähistorische Zeitschrift, Berlin
AV	- Arheološki vestnik, Ljubljana	VHAD	- Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
Ber. RGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main		

POPIS LITERATURE

- Berciu 1969 D. Berciu, Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien, 50. Ber. RGK, 1971, 209-265.
- Bökönyi 1964 S. Bökönyi, Angaben zur Kenntnis der eisenzeitlichen Pferde in Mittel - und Osteuropa, AAH 16, 1964, 227-239.
- Bökönyi 1968 Bökönyi, Data on Iron Age Horses of Central and Eastern Europe, Mecklenburg Collection, Part I, American School of Prehistoric Research 25, Harvard 1968, 39-101.
- Bökönyi 1981 S. Bökönyi, Eisenzeitliche Tierhaltung und Jagd im jugoslawischen Donaugebiet, Die ältere Eisenzeit in der Vojwodina und ihre Verbindungen mit anderen donauländischen und benachbarten Gebieten, Materijali 19, Novi Sad 1981, 105-119.
- Bökönyi 1993 S. Bökönyi, *Pferdedomestikation, Haustierhaltung und Ernährung*, Budapest 1993.
- Brunšmid 1902 J. Brunšmid, Prehistorijski predmeti sremske županije, VHAD 6, 1902, 68-86.
- The CELTS 1991 *The Celts*, Milano 1991.
- Chochorovski 1985 J. Chochorovski, Die Rolle der Vekerzug-Kultur (VK) im Rahmen der skythischen Einflüsse in Mitteleuropa, PZ 60, 2, 1985, 209-271.
- I DACI* 1997 *I Daci* (a cura di G.A. Popescu), Milano 1997.
- Dehn 1966 W. Dehn, Eine böhmische Zierscheibe der Frühlatènezeit in Berlin, Sbornik Narodniho Musea v Praze 20, 1-2, 137-148.
- Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević, Starije željezno ili halštatsko doba i keltsko-latenska kultura, Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata, Vinkovci 1979.
- Đuknić&Jovanović 1965 M. Đuknić&B. Jovanović, *Ilirska kneževska nekropola u Atenici*, Čačak 1966.
- Frey 1981 O. H. Frey, Ein Zierstück der späten Hallstattzeit von der Magdalenska gora bei Šmarje, Die Hallstattkultur, Symposium 1980, Linz 1981, 227-240.
- Frey 1983 O. H. Frey, Ein seltenes Zaumzeug aus Caporetto/Kobarid, Preistoria del Caput Adriae, Convegno, Trieste 1983, 119-129.
- Garašanin 1973 M. Garašanin, *Praistorija Srbije II*, Beograd 1973.
- Guštin&Teržan 1977 M. Guštin&B. Teržan, Beiträge zu den vorgeschichtlichen Beziehungen zwischen dem Südostalpengebiet, dem nordwestlichen Balkan und den südlichen Pannonien im 5. Jahrhundert, Ancient Europe and the Mediterranean, Warminster 1977, 77-89.
- Hüttel 1978 H. G. Hüttel, Keltische Zierscheiben und thrakischer Pferdegeschirrschmuck, Germania 56, 1, 1978, 150-171.
- Jerem 1968 E. Jerem, The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc, AAH 20, 1968, 159-208.
- Jerem 1973 E. Jerem, Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien, Späteisenzeitliche Grabfunde von Beremend, AAH 25, 1973, 65-86.
- Jerem 1981 E. Jerem, Zur Späthallstattzeit und Frühlatènezeit in Transdanubien, Die Hallstattkultur, Symposium 1980, Linz 1981, 105-135.

- Jerem 1996 E. Jerem, Zur Ethnogenese der Ostkelten, Späthallstatt - und frühlatènezeitliche Gräberfelder zwischen Traisental und Donau, Die Kelten in den Alpen und an der Donau, Budapest-Wien 1996, 91-110.
- Jovanović 1976 B. Jovanović, Primerci životinjskog stila skitskog i tračkog gvozdenog doba u Jugoslaviji, *Starinar* 27, 1976, 19-31.
- Kapošina 1956 S. I. Kapošina, O skifskih elementah v kulture Olviji, Materijali i isledovanja po arheologiji SSSR, 50, Moskva 1956.
- Kitov 1976 G. Kitov, Konjskoje snarjaženije vo Frakiji, Actes du Iie Congres intern. de Thracologie, Bucarest 1976, 295-300.
- Kruta 1975 V. Kruta, Le falere di Manerbio, Atti del Convegno internazionale ..., Brescia 1973, 43-52.
- Majnarić Pandžić 1973 N. Majnarić Pandžić, Kasnohalštatski grobovi - Vinkovci kod Silosa, AP 15, 1973, 39-40.
- Majnarić Pandžić 1994 N. Majnarić Pandžić, *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb 1994, 65-80.
- Mancević 1976 A. Mancević, Ob uzdečkah frakijaskovo tipa iz kurgana Oguz, Actes du Iie Congres intern. de Thracologie, Bucarest 1976, 267-292.
- Marić 1964 Z. Marić, Donja Dolina, GZM, NS 19, 1964, 5-128.
- Medović 1978 P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Beograd 1978.
- Medović 1981 P. Medović, Die alteisenzeitliche Siedlung Kalakača bei Beška, Materijali SADJ, Novi Sad 1981, 63-79.
- Mócsy 1959 A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959.
- Mócsy 1962 A. Mócsy, Pannonia (PW Suppl. X), Stuttgart 1962.
- Párducz 1952 M. Párducz, Le cimetièr hallstattien de Szentes Vekerzug I, AAH 2, 1952, 143 i d.
- Párducz 1954 M. Párducz, Le cimetièr hallstattien de Szentes Vekerzug II, AAH 4, 1954, 123 i d.
- Párducz 1955 M. Párducz, Le cimetièr hallstattien de Szentes Vekerzug III, AAH 6, 1955, 1 i d.
- Popović 1981 D. Popović, *Keramika starijeg gvozdenog doba u Sremu*, Beograd 1981, 38-41.
- Riedel 1984 A. Riedel, The paleovenitian Horse of Le Brustolade, *Studi Etruschi* 50, 1984, 227-256.
- Soudská 1976 E. Soudská, Hrob 196 z Manetina ..., AR 28, 1976, 625-654.
- Sprincz 1993 E. Sprincz, Veneter-Skythen-Bernsteinhandel, Amber in Archaeology, Liblice 1990, Praha 1993, 179-186.
- Šimić 1984 J. Šimić, Stariji nalazi bosutske grupe iz Vukovara, Izdanja HAD-a 9, Zagreb 1984, 107-115.
- Teržan 1974 B. Teržan, Halštatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem, *Varia archaeologica*, Brežice 1974, 31-66.
- Teržan 1976 B. Teržan, Certoška fibula, AV 27, 1976 (1977), 317-443.
- Teržan 1977 B. Teržan, O horizontu bojevniških grobov med Padom in Donavo v. 5. in 4. stoletju pr. n. št., *Keltske študije*, Brežice 1977, 9-21.
- I TESORI 1991 *I tesori dei Kurgani del Caucaso settentrionale*, Torino 1991, 19-33.
- Todorović 1966 J. Todorović, Praistorijske nekropole u Ritopeku, *Starinar* 17, 1966 (1967), 153-161, T. 3, 8; T. 4, 10-11.
- Vasić 1987 R. Vasić, Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo 1987, 555-558.
- Venedikov&Gerasimov 1973 I. Venedikov & T. Gerasimov, *Thrakische Kunst*, Wien-München 1973.
- Vinski&Vinski 1962 Z. Vinski & K. Vinski Gasparini, O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje, *ArhRRJAZU* 2, 1962, 263-293.
- Zazoff 1991 P. Zazoff, Bildschiffren der Skytho-thrakischen Kunst, HBzA 18, 1991, 167-180.

SUMMARY

THE APPEARANCE OF NEW TYPES OF HORSE EQUIPMENT FROM THE FINAL EARLY IRON AGE IN EASTERN CROATIA

Key words: Vinkovci - NaMa, horse burials, early La Tène phalerae, Scythian-Thracian phalerae, final Early Iron Age, horse breeding and trade

Three horse burials were found along with a small late Hallstatt cemetery (with 13 graves) in rescue excavations performed at the end of 1976 at the site of the NaMa Department Store in Vinkovci. Two of these were outfitted with rein mounts or joints.

The conditions in the field were poor, both in terms of the weather and also the hurried tempo of excavations demanded by the construction firm. This led to insufficient documentation of the graves.¹

Horse grave 1 (see the plan) contained bronze phalerae in three sizes (Pl. 1-3). There was a total of 17 pieces, whether reconstructed or counted. They were made of bronze sheet metal, decorated with relief concentric circles around a profiled center. A strong iron rivet was driven through the latter. The decoration was carried out by impression and incision.³

The excavations field records note merely that the phalerae were found in the area of the head, but nothing is said about their arrangement. The phalerae from Vinkovci have similarities with Czech (Moravian) examples from early La Tène princely graves with wagons and horse equipment, but without buried horses (Dehn 1966; Soudska 1976). This would represent a major difference from the horse graves of Vinkovci. Dehn mentioned the late Hallstatt tradition in the form of these phalerae, but also the opinion that the origin of the Czech (Moravian) early La Tène burial with wagons was tied to Italic models. The Vinkovci phalerae belong to Dehn's first typological group (Dehn 1966).

Horse grave 2 contains cast bronze applique elements in the Scythian-Thracian zoomorphic style, such as are known at the end of the 5th century and in the first half of the 4th century BC from eastern areas: from Thracian princely graves in Bulgaria (Venedikov-Gerasimov 1973), Romania (Berciu 1969; I tesori... 1991), but also in the Ukraine and below the Caucasus (I tesori 1991; Kapošina 1956; Kitov 1976; Mancevič 1976). The Vinkovci phalerae are stylized in gryphon form on three examples (Pl. 4:1-2, 6), and as a deer (?) on a fourth (Pl. 4:7).

To date we know only of rare finds from the Serbian Danubian basin that indicate the sporadic presence of

such elements in these areas: Ritopek (Todorović 1966, Pl. 4:10-11) and Baraće in the Iron Gates (Jovanović 1976). The finds from Vinkovci were located further to the west and are surprising because of the totally different equipment in two spatially and chronologically close horse graves (see the plan). Two different formal "worlds" met here — the Thraco-Scythian and the European early La Tène.

The osteological analysis of the horse skeletons corresponded well to the differences in the horse equipment.⁵ Grave 1 contained a mare, 130 cm in height at the withers, 5 to 6 years old. In comparison to the horse from grave 2, she was much more delicate and shorter, belonging to the race that Bökönyi defined as central European (Bökönyi 1964, 1968, 1993). Nonetheless, this mare was taller and stronger than the central European Iron Age period horses.

Grave 2 contained the burial of an entire animal, excepting the head. The height of the withers was 156 cm, which is even higher than other examples of the "eastern" types, according to Bökönyi. This had been a stallion, 3 to 4 years old. Horse grave 3 was found among the human graves (see the plan), but without any kind of equipment. The mare from grave 3 was close in terms of race to that from grave 1. Bökönyi established at the Baranya cemetery of Szentlőrinc that "western" and "eastern" racial types were buried adjacent to one another, in one case in the same grave (Jerem 1968, 169-176, 189-193). It is unusual that bits were not placed in the horse graves of Vinkovci, and the rein mount types were entirely different from the Vekerzug types.

It has long been known that Pannonia was a horse breeding area, and that the powerful Pannonian horses were related to the eastern type (Bökönyi 1981, 1993). The eastern horses were exported through Pannonia to the Veneto, where they served, among other things, for the improvement of the racial characteristics of the Venetan horses. From the Venetan region, such horses were further transported to Greece. The osteological analyses of horses from graves at Le Brustolade at Altino (Ridedel 1984) confirm the racial characteristics of Venetan horses in exactly this cited sense.

The inhabitants of southern Pannonia, next to whose graves the Vinkovci horses were buried, were all related in terms of their material and spiritual culture, which was open along the Danube towards the east, and via the

¹ I owe special thanks to Dr. Ivana Iskra-Janošić, who was the director of the Vinkovci Museum in that period and who directed the excavations at the NaMa site, for making available these finds, the data about them, the plan of the cemetery, and photographs of the graves. I am also grateful to Marko Dizdar, curator of the Municipal Museum in Vinkovci, who after storage of the museum material during the war, identified all the finds from the NaMa site, gathered and reviewed all the field and museum records and inspected all the grave units.

³ The cleaning, restoration, and reconstruction of all the phalerae were very successfully performed by Nikola Ehrlich.

⁵ The osteological analysis of all three horse skeletons was carried out by Dr. Mario Jurišić. His detailed text will be published in the journal *Germania*.

Sava and Morava Rivers towards the Balkans, and through the southeastern Alpine region was also in contact with upper Italy. The culture of this region has been written about for a long time (Brunšmid 1902; Vinski & Vinski 1962; Garašanin 1973; Vasić 1987; Guštin-Teržan 1977). Two chronological horizons were clearly documented in the Hungarian Baranya region, represented by two cemeteries: Beremed (Jerem 1973) and Szentlőrinc (Jerem 1968). Although there are very few finds, this chronological division can also be perceived in Vinkovci. The earlier phase (corresponding to Beremed) was documented by a female grave with an astragalus belt and a Certosa type fibula of Teržan's group V. The grave was found at Silos in Ervenica (Majnarić-Pandžić 1973; Teržan 1976). The later phase is represented by the cemetery with human and equine burials at the NaMa store site.

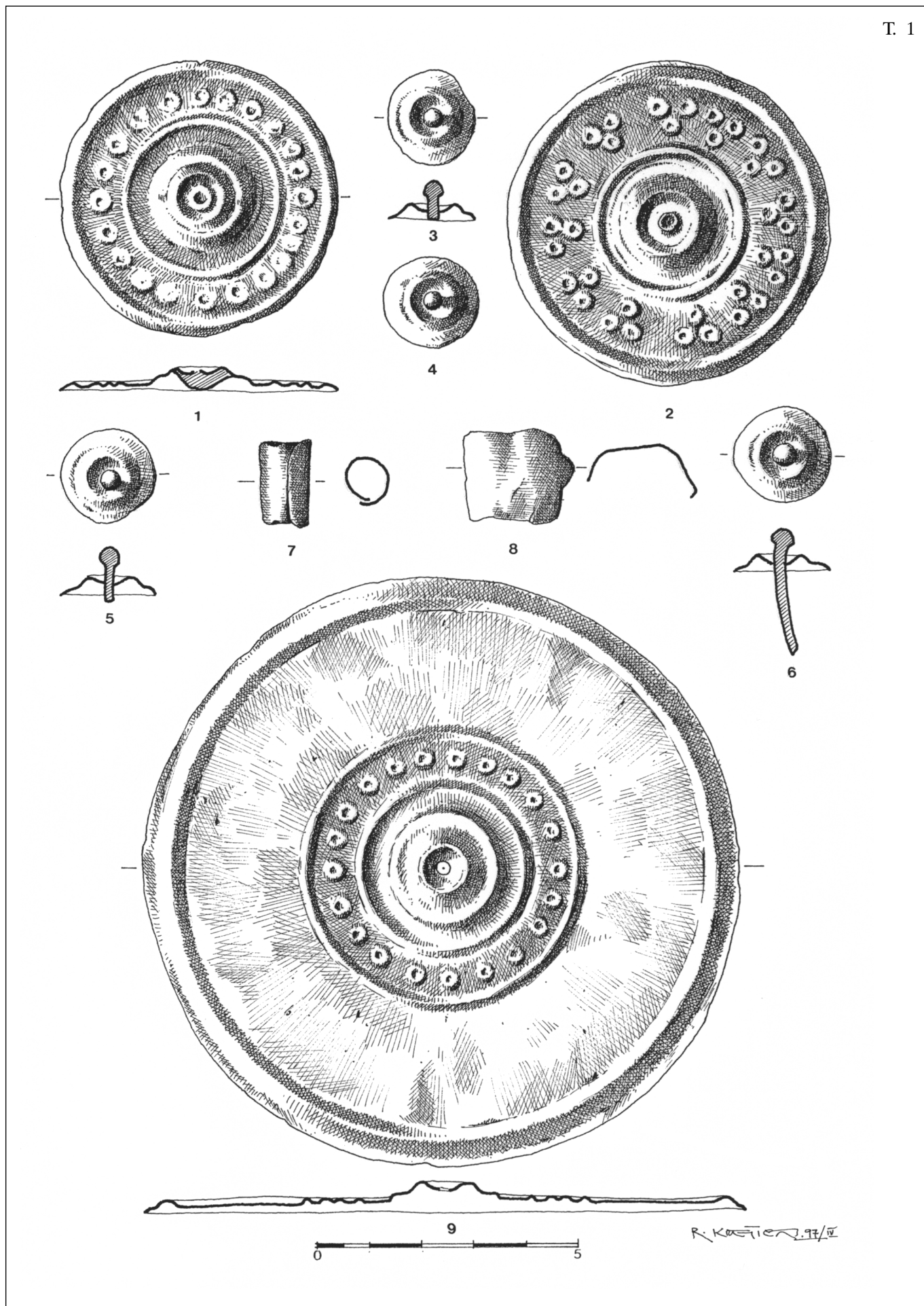
The outfitting of the Vinkovci horses leads to entirely new questions about historical events at the end of the late Iron Age and at the beginning of the La Tène period in southern Pannonia. The economic activities of the population have remained unknown. Judging by these

new finds, they actively participated in the breeding of horses, and their trade from the east towards the west. Considering the numerous Italic elements in the southern Pannonian late Iron Age culture (Guštin & Teržan 1977; Jerem 1981; Sprincz 1993), I would tend to connect the early La Tène phalerae from Vinkovci with upper Italy, as bearing witness to lively contacts in the framework of the horse trade.⁷

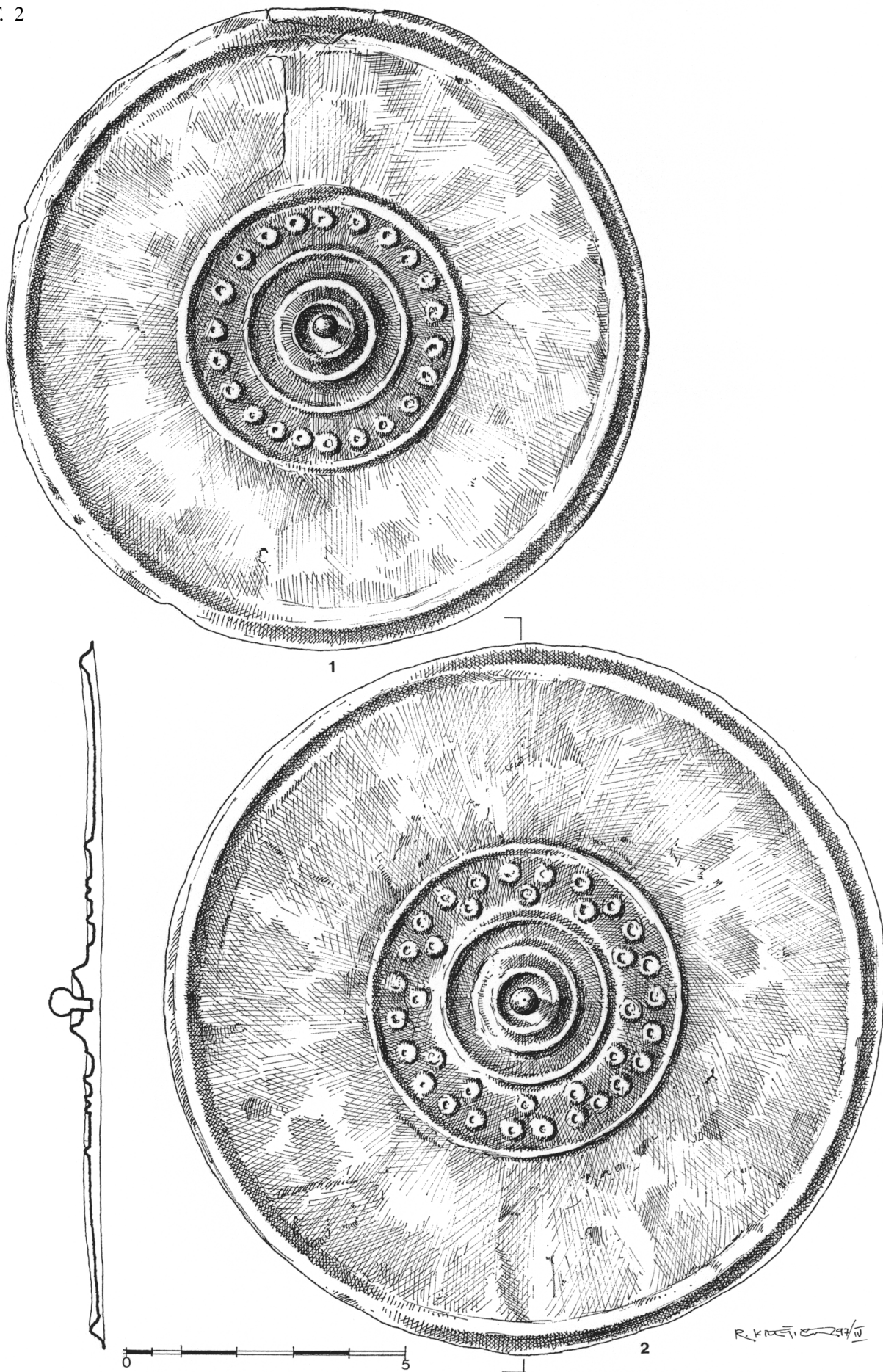
Although the name of the inhabitants of the Vinkovci region in the 5th or 4th centuries BC remains unknown, I consider that their share, after the forceful introduction of La Tène elements from the 4th to the 1st centuries BC that arrived primarily from territory of the Scordisci, was considerable in the composition of the Pannonian tribe of the Breuci, whose name was noted by classical writers even in the first period of Romanization in Pannonia (Mócsy 1959, 1962). Thus a prehistoric trace has been uncovered that existed throughout centuries and interwove itself into the Roman culture of the province of Pannonia, the very field of the scholar whose jubilee we are celebrating, Prof. Marin Zaninović, to whom I would like to dedicate this article.

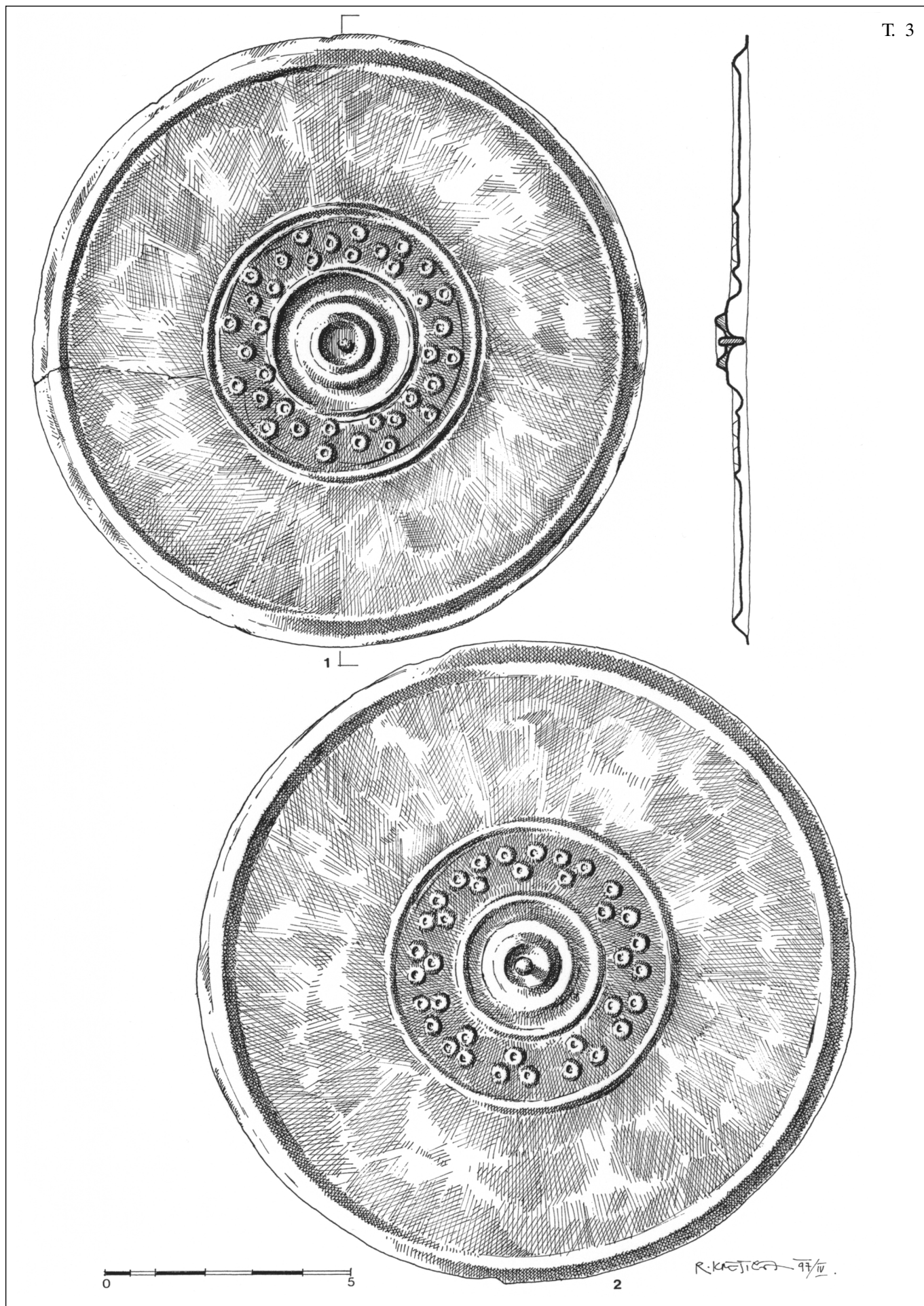
Translated by B. Smith-Demo

⁷ It is interesting to mention that J. Harmatta, a Hungarian philologist, and archaeologist deciphered incised Venetan inscriptions on fibula bows, a scepter, and pottery from a total of 13 graves at Szentlőrinc. As in this article I would like to suggest a certain connection between southern Pannonia and the Venetan region in the early Iron Age, such a find would be of exceptional importance. Unfortunately, I was unable to read Harmatta's paper in *Strudia Antiqua*, but an article by E. Sprincz contained references to Harmatta's texts. It should nonetheless be emphasized that the drawings and photographs of the originally published finds from Szentlőrinc (Jerem 1968) show no such visible markings. E. Sprincz accepted Harmatta's interpretation very seriously, without reserve; I would not at present like to commit myself, merely mentioning this. E. Sprincz also considered certain other forms at Szentlőrinc to be related to the Venetan region (Sprincz 1993).

T. 2

T. 4

